

Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900

Inflytande, vägval och konsekvenser?

Abstract

Under mer än 300 år har Svenska kyrkan haft en central roll för framväxten och organiseringen av samiskt skolväsende. I artikeln beskrivs grunddragen i hur det samiska skolväsendet vuxit fram och förändrats från 1600-talets inledning till nomadskolans införande på 1910-talet. Artikeln ämnar föra fram de uttalade målsättningar som föranledde nomadskolans inrättande 1913 och i viss mån ställa dessa i relation till tidigare former för utbildning. Nomadskolan som undervisningsform vilade nämligen på såväl nyetablerade föreställningar om samer och samernas framtid, som tidigare upparbetade former för samisk skolundervisning. Initiativen för skolreformerna togs av kyrkliga företrädare. Dessa hade också initiativet i fråga om att formulera utgångspunkter för samernas situation och renskötselns framtid och föra samman dessa utgångspunkter till grundvalar för hur den samiska undervisningen skulle organiseras. Avslutningsvis diskuteras hur det kyrkliga inflytandet över utbildningssystemet kanaliserades genom fyra, delvis överlappande, roller eller ansvarsområden. Hit hörde 1) ett övergripande ansvar för utbildningspolitiskt policyarbete, 2) en kunskapsförmedlande och opinionsbildande roll i fråga om det samiska och samiska intressen och därmed även rätten att definiera samiskhet i en utbildningskontext, 3) en organiserande roll vad gällde utbildningens administrativa ordnande samt 4) ett mer praktiskt förankrat ansvar för överinseende och konkret implementering av skolundervisningen.

Inledning

Den svenska kyrkan har historiskt sett haft en central roll för framväxten och organiseringen av samiskt skolväsende. I mer reglerade former omfattar denna involvering i samiska utbildningsfrågor en period av drygt 300 år – från 1600-talets inledning fram till tiden kring 1900-talets mitt. Även om det går att urskilja flera viktiga vägdelare under denna period, framstår dock decennierna kring sekelskiftet 1900 som ett särskilt avgörande skede. Då, i synnerhet genom nomadskolestadgan 1913, initierades grundläggande förändringar av samiskt skolväsende i syfte att modernisera detsamma. Vissa befintliga former för undervis-

ning av samiska barn och ungdomar avvecklades helt, medan andra fick bestå i yttre form men fylldes med ett nytt innehåll. På sikt innebar reformen både en samordning och en omfattande utbyggnad av det samiska skolväsendet, men även ett överförande av det administrativa ansvaret för utbildningsfrågor rörande samer från kyrkliga till statliga domäner. I denna förändringsprocess gjordes en rad politiska vägval och ställningstaganden som fick långtgående konsekvenser för samiska grupper, och i dessa vägval var kyrkan och kyrkliga representanter högst delaktiga. Nomadskolereformen kan sägas ha blivit kyrkans sista betydande intervention i samiska utbildningsfrågor.

Föreliggande text behandlar denna tid av nyorientering av samisk utbildning. Syftet är att, mot bakgrund av en historisk tillbakablick över samiskt skolväsende och en övergripande kontextualisering av samepolitiken i allmänhet vid sekelskiftet 1900, redogöra för de huvudsakliga motivbilder och argumentationslinjer som låg till grund för utbildningsväsendets omorganisation, samt att uppmärksamma de aktörer som mest tongivande involverade sig i denna omorganisering. Syftet är också att diskutera vilka direkta följder de vägval som gjordes fick för utbildningen av samiska barn och ungdomar, samt att klarlägga kyrkans och kyrkliga representanters inflytande och roller i denna process.

Artikeln bygger i första hand på redan befintlig historisk, utbildningshistorisk och kyrkohistorisk forskning, samt på sedan tidigare uppmärksammat och bearbetat utredningsmaterial. Ambitionen är dock att genom en syntes av denna forskning och genom en förnyad genomgång av utredningsmaterialet, utarbeta ett mer nyanserat underlag för förståelse av händelseutvecklingen och konsekvenserna av omläggningen av samiskt utbildningsväsende vid sekelskiftet 1900.

En historisk översikt: Från Skytteanska skolan till nomadskolereform

Det finns varken utrymme eller skäl att här ge en fullödig historisk bakgrund till kyrkans involvering i samisk utbildning. Den genomgång som följer ska därför endast betraktas som ett försök att kortfattat återge huvuddragen i skapandet av ett samiskt skolväsende, för att på

så sätt ge en bild av den skolorganisation mot vilken nomadskolereformen tog form.

Utbildning och mission i lappmarken under 1600- och 1700-talet

Enskilda missionsinitiativ i lappmarken är kända från tidig medeltid. Det var dock först under 1600-talets inledande decennier som kyrkan påbörjade en mer organiserad missionsverksamhet i området. Vid denna tid inrättades bland annat Skytteanska skolan (1632), initialt förlagd till Piteå men tämligen omgående flyttad till Lycksele. Nu började även självständiga församlingar att instiftas. Tidigare hade lappmarkerna inordnats i kustsocknarnas kyrkliga ansvarsområden, men genom inrättandet av lappmarksförsamlingar med egna präster stärktes den kyrkliga strukturen avsevärt i vad som tidigare varit administrativt perifera områden.¹ Den tidiga kyrkliga verksamheten i lappmarken bands samman med mer övergripande statsbyggande ambitioner och nationella strävanden. Utvecklingen sammanföll med reformationens efterdyningar och statsapparatusens konsolidering, och konfessionell enhet ansågs vara en given grund för ett stabilt nationsbygge. Syftet blev därmed inte bara att bättre förankra kristen tro bland samer, utan också bland svenska och finska nybyggare. Formellt sett räknades samer redan till den kristna församlingen, men uppgifter om en fortsatt existerande icke-kristen trosutövning gjorde dock att kristendomens stärkande bland dem betraktades som särskilt befogat.²

Under 1700-talets frihetstid förstärktes den kyrkliga organisationen i lappmarkerna och strävandena att ta bort icke-kristna samiska trosföreställningar intensifierades. Som missionsfält var Norrlands inland vid den här tiden följaktligen ett område med unga växande

1 Se Elof Haller, *Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden* (Stockholm 1896) s. 1–17; Nils Eriksson, *Sameskolor inom Åsele lappmark* (Umeå 1992) s. 9ff.; samt Sten Henrysson & Johnny Flodin, *Samernas skolgång till 1956* (Umeå 1992) s. 2–3. Se även *Luleå Stift 1904–1981: Församlingar och prästerskap* (Umeå 1982) s. 11–20 (Tablå över församlingsbildningen 18f.).

2 En genomgång av kyrklig mission i lappmarken och kyrkliga ansträngningar för att avhjälpa samers "avguderi" under 1600-talets andra hälft ges i Daniel Lindmark, *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen* (Umeå 2006) kap. 1 och 2.

församlingar vilka därmed ansågs kräva en stor andlig omsorg. Mot denna bakgrund blev utsändandet av präster och missionärer, men även språktåtgärder, undervisning och litteraturspridning allt mer angeläget. Nu inleddes även en centralisering av utbildningen för den samiska befolkningen. En kunglig förordning från 1723 fastslog att en lappskola skulle anläggas vid varje huvudkyrka i lappmarken och genom 1738–39 års riksdag inrättades Direktionen öfver Lappmarkens ecklesiastikverk. På detta ämbetsverk lades huvudansvaret för hela det samiska kyrko- och skolväsendet. I 1723 års skolförordning bestämdes även att undervisningsmateriel, Nya testamentet och katekeser skulle tryckas på både svenska och samiska. Inrättandet av lappskolor dröjde förvisso, men vid 1700-talets mitt var skolor i drift i alla sju lappmarkspastorat (närmare bestämt i Jokkmokk och Åsele 1732, Arjeplog och Utsjoki 1743, Jukkasjärvi 1744, Föllinge 1748 samt Gällivare 1756). Undervisningen koncentrerades därmed tydligare till kyrkoplatserna. Tidigare hade kristendomsundervisningen – bortsett från den som ägde rum vid Skytteanska skolan i Lycksele – i huvudsak skett via ambulerande mission.³ Vid sidan av den kyrkligt organiserade verksamheten engagerade sig även friare kyrkliga samslutningar såsom Samfundet Pro Fide et Christianismo (grundat 1771) i lappmarksmissionen under 1700-talets avslutande decennier.⁴

De ambulerande och stationära undervisningsformerna har utgjort två parallella traditioner vilka under olika perioder – och i olika former – samexisterat eller avlöst varandra inom utbildningsväsendet i lappmarken. Den grundläggande orsaken till detta har varit att många samers nomadism, de stora geografiska avstånden och den dåligt utvecklade infrastrukturen gjort den praktiska organiseringen av missionsarbetet

3 Jfr Haller (1896) kap. 1–3; Bill Widén, *Kristendomsundervisning och nomadliv: Studier i den kyrkliga verksamheten i lappmarkerna 1740–1809* (Åbo 1964) kap. 1; Eriksson (1992) kap. 4; Henrysson & Flodin (1992) s. 3; Erik Nordberg, *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955) s. 13f., 100; samt Daniel Lindmark, ”Den ädle vilden och den okristlige svensken: Civilisationskritik i missionsskildringar från 1700-talet”, i Patrik Lantto & Peter Sköld (red.), *Befolkning och bosättning i norr: Etnicitet, identitet och gränser i historiens sken* (Umeå 2004) s. 127–154. Analyser av lappskolan som institution ges bland annat i Nordberg (1955); Sölve Anderzén ”*Begrepp om salighetens grund, ordning och medel*”: *Undervisningen i en lappmarksförsamling: Jukkasjärvi församling 1744–1820* (Uppsala 1992); samt Lindmark (2006) kap. 4 och 5.

4 Lindmark (2006) kap. 6.

och undervisningen besvärlig. De organisatoriska svårigheterna fick därför till följd att olika undervisningsmodeller utarbetades, prövades och omprövades i missionsarbetet. Redan omkring 1740 hade kateketer (icke prästvigda missionärer) och missionärer börjat anställas som biträden till lappmarksförsamlingarnas präster och skolmästare i syfte att underlätta deras arbetsbörda. Kateketerna rekryterades i första hand från det samiska elevunderlaget vid lappskolorna, där de elever som ansågs vara särskilt lämpade fick stanna kvar något år extra för vidareutbildning. Som kateketer blev deras uppgift sedermera att följa samiska grupper på deras vandringar och undervisa i bokläsning och kristendomens huvudstycken.⁵

Medan den stationära lappskolan innebar att samiska barn under betydande delar av sin skoltid lämnade hemmen och gick i skola vid kyrkplatserna, utvecklades i stället den ambulatoriska undervisningsformen i syfte att nå samiska barn och ungdomar i den egna hemmiljön. Genom sådan ambulerande undervisning ansågs förutsättningarna för att upprätthålla kristendomskunskaperna – oberoende av läroanstalterna – stärkas.

1800-talets utbildningsreformer och föreningsunderstödda mission

Trots att ambulerande och stationär verksamhet ofta verkat parallellt inom lappmarksmissionen, har diskussionen om vilken av dessa undervisningsformer som var mest funktionell varit återkommande och periodvis intensiv; detta gäller inte minst i anslutning till nomadskolereformen. Med anledning av denna debatt genomdrevs med början vid sekelskiftet 1800 långtgående reformer i syfte att effektivisera undervisningen i lappmarken. År 1801 upphörde lappmarksdirektionen och efter ett beslut 1818 avvecklades även många av de stationära lappskolorna. Endast skolorna i Lycksele, Gällivare och Jokkmokk behölls i drift. Bakgrunden till reformerna var en kritik av det begränsade antal samiska barn som hade reell tillgång till undervisning i lappskolorna,

⁵ Kateketinstitutionens framväxt och betydelse för den kyrkliga undervisningen i lappmarken behandlas bland annat av Widén i *Kateketinstitutionen i Sveriges och Finlands lappmarker 1744–1820* (Åbo 1965) samt i Widén (1964). Se även Norberg (1955) s. 211–236.

och detta ansågs i sin tur verka negativt på det allmänna kristendoms-tillståndet i lappmarken. Varken undervisningen i dessa skolor eller uppföljningen av dimitterade elever hade – trots stora kostnader – fungerat såsom avsetts. I stället anställdes ett utökat antal kateketer och missionärer, vilket gjorde att den ambulatoriska undervisningsformen allt mer tog över.⁶

Under 1830-talet hårdnade emellertid kritiken även mot denna ”nya” lösning. Efter en omfattande inspektion av förhållandena i lappmarken genomförd av Petrus Læstadius, började man åter, i enlighet med Læstadius förslag, att förorda stationära skolor med prästvigda skolmästare. Att även den stationära undervisningen i de kvarvarande lappskolorna måste förbättras och göras mer effektiv ansågs dock som nödvändigt. Som viktiga delar i Læstadius förslag ingick därför inte bara ett återupprättande av den stationära lappskolans dominerande ställning, utan också en utbyggnad och rationalisering av densamma.⁷ Genom en kunglig förordning 1846, i stora drag byggd på Læstadius förslag, återgick man sålunda till att ha den stationära undervisningsformen som bärande stomme. I förordningen beslutades att de tre lappskolor som inte avvecklats skulle kvarstå, samt att lappskolan i Arjeplog skulle återinrättas. Därtill skulle undervisningen förlängas och antalet elever utökas.⁸ 1846 års reform resulterade alltså inte i någon omfattande utbyggnad av samiskt skolväsende.

Vid denna tid genomdrevs som bekant även folkskolestadgan (år 1842) för majoritetsbefolkningen. Även om det skulle ta flera decennier innan masskolning etablerats och organiserats på ett sådant sätt att man kan tala om ett åtminstone hjälpligt fungerande nationellt folkskoleväsende, är det givetvis av vikt att ställa utvecklingen av samisk utbildning i relation till den framväxande institutionaliserade massutbildningen. Relationen mellan folkskoleväsendet och lappskolan har inte blivit uttömmande belyst i tidigare forskning, men de krafter som sattes igång kring samiskt utbildningsväsende i samband med

⁶ Henrysson & Flodin (1992) s. 3f.

⁷ Jfr Bengt Sundkler, *Svenska missionssällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidiga historia i Sverige* (Uppsala 1937) s. 163ff. Læstadius kritik och reformförslag berörs mer ingående i Nordberg (1955) s. 221–246.

⁸ Henrysson & Flodin (1992) s. 3f.

nomadskolans införande vid sekelskiftet 1900 kan i vart fall på många sätt sägas hänga samman med mer allmänt omfattande nationella och internationella processer av systematisering och enhetliggörande (men även sekularisering) på skolområdet.⁹

Kyrkans svagare involvering i samisk utbildning under 1800-talets senare hälft öppnade möjligheter för nya aktörer att etablera sig inom utbildningsområdet. Hit hörde bland annat Svenska Missionssällskapet som från slutet av 1830-talet och fram till omkring 1920 upprätthöll ett mindre antal fasta skolor och barnhem i framför allt de södra lappmarkerna. Sällskapet fick även hjälp av stödföreningar, såsom Femöresföreningen (1864) och senare även Lapska missionens vänner (1880), vilka bidrog med såväl ekonomisk hjälp som med egna skolinitiativ till missionssällskapets övergripande verksamhet. År 1876 inordnades sällskapet i statskyrklig regi och underställdes Svenska kyrkans missionsstyrelse. Sällskapet lämnade därmed en tidigare interkonfessionell inriktning, överlät sin utomnationella mission till missionsstyrelsen och inriktade i stället verksamheten på det inre lappländska missionsfältet.¹⁰ Vid tiden för nomadskolereformen existerade därmed även ett från lappskolan fristående skolsystem i föreningsbaserad regi. Även i denna verksamhet var dock kyrkan involverad eftersom stiftsledningen i mångt och mycket bestämde verksamhetens yttre ramar och undervisningens ordnande. Även inspektionen av verksamheten och utbildningen av lärare föll under kyrkligt överinseende. Villkoren för denna föreningsbaserade missionsskolning skulle förändras drastiskt i samband med nomadskolereformens genomdrivande, då missionsinrättningarna antingen avvecklades helt eller övergick i statlig regi i form av fasta nomadskolor eller folkskolor. Denna avvecklingsprocess

9 Jfr Detlef K. Müller, Fritz Ringer & Brian Simon (red.), *The rise of the modern educational system: Structural change and social reproduction 1870–1920* (Cambridge 1989); Andy Green, *Education and state formation: The rise of educational systems in England, France and the USA* (London 1990); samt (i en nationell kontext) Christina Florin & Ulla Johansson, "Där de härliga lagrarna gro ...": *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914* (Lund 1993) kap. 3.

10 Sundkler (1937). Se även Björn Norlin, "Kolonial utbildning och omvändelsepedagogik vid Svenska Missionssällskapets lappländska skolinrättningar under 1840-talet", i Johannes Westberg och David Sjögren (red.), *Norrlandsfrågan: Erfarenheter av bildning, utbildning och undervisning i nationalstatens periferi* (Umeå 2015) s. 195–222.

kan betraktas som avslutad omkring 1920.¹¹ Vid sidan av Svenska Missionssällskapets skolor hade även mer kortlivade, i huvudsak ambulande, læstadianska missionsskolor för samiska barn inrättats i de norra lappmarkerna vid 1800-talets mitt.¹²

En ny större reform av lappskolan dröjde till 1896, även om vissa betydande revideringar gjordes redan 1877. Genom 1877 års revideringar återinfördes kateketskolorna och det stadgades att undervisningen även skulle bedrivas på svenska språket (i den mån som eleverna kunde detta språk). Den mer framträdande förändringen i och med reformen 1896 var att lappskolorna, som nu också döptes om till lappfolkskolor, fördes i närmare samband med folkskolestadgan. Här bestämdes vidare att kyrkoherden och skolrådet i församlingen skulle ansvara för skolornas tillsyn, och beträffande undervisningsspråk befastes svenska språkets ställning från 1877 års revidering. Detta innebar alltså att skolfloran för samiska barn och ungdomar vid tiden för nomadskolans införande utgjordes av en rad olika former, närmare bestämt stationära missions-skolor, lappfolkskolor, ambulande kateketskolor samt vanliga folkskolor.¹³ Det var också som en direkt reaktion mot 1896 års reglemente – men även bottnande i mer allmän kritik mot sakers befintliga tillstånd på skolområdet – som de utredningar och den debatt som skulle ligga till grund för nomadskolereformen växte fram.

Kyrkan och utbildningen som koloniala maktstrukturer

Kyrkans aktivitet i lappmarken och involvering i samisk utbildning bör även fogas in i en mer övergripande kolonial, eller internkolonial, tolkningsram, varförutan nomadskoledebatten vid sekelskiftet 1900 är svår att förstå. Med begreppet *kolonialism* syftar vi här allmänt på en kolo-

11 Arvet efter Svenska Missionssällskapets skolverksamhet fortlevde dock under större delen av 1900-talet. Ett exempel är Samernas folkhögskola grundad av Svenska Missionssällskapet 1942 och för vilken sällskapet innehade huvudmannskapet ända fram till 1970-talet.

12 Sölve Anderzén, ”De læstadianska missionsskolorna 1848–1862”, i Daniel Lindmark (red.), *Väckelse i gränsland: ur læstadianismens tidigaste historia* (Umeå 2012) s. 36–66; samt Sölve Anderzén, ”Missionsskolor: Idé, metod och strategi: Torne lappmark 1848–1862”, i Ingvar Dahlbacka & André Swanström (red.), *Växelverkan och identitet: Kyrka och religion i Finland och Sverige 1809–1999* (Åbo 2006) s. 57–95.

13 Henrysson & Flodin (1992) s. 10; samt Eriksson (1992) s. 198–201.

nialiserande makts erövring och utnyttjande av ett befolkat geografiskt område utanför det egna territoriet. Detta förutsätter en asymmetrisk maktrelation mellan å ena sidan ett dominerande geografiskt, politiskt, ekonomiskt och kulturellt centrum, och å andra sidan ett på nämnda områden underkuvat satellitområde. Kolonialism kan också åsyfta erövrandet och utnyttjandet av ett geografiskt område som redan ligger inom den kolonialiserande maktens territoriella gränser, så kallad *intern kolonialism*. Mot bakgrund av att den svenska nationalstatens territoriala konsolidering ansetts ha föregått mer organiserade försök att ekonomiskt, politiskt och kulturellt underkuva samiska grupper, går det att förstå denna kontext i termer av *intern kolonialism*.¹⁴

Som förvaltare av statliga intressen och som förkunnare av majoritetssamhällets kulturer, världsbilder, värderingar, språk och religion kan kyrkan och den organiserade utbildningen givetvis betraktas som nödvändiga komponenter för svenska koloniala anspråk i området. De kan ses som koloniala maktstrukturer. I processen att stärka den geografiska kontrollen över lappmarken och bygga ut fungerande kanaler för maktutövning har också statliga och kyrkliga angelägenheter ständigt flätats samman. Det kyrkliga uppdraget och det statliga maktutövandet (inkluderande den fiskala och juridiska maktutövningen) är, över lag, historiskt sett svåra att hålla isär vad avseer relationen mellan stat, kyrka och samer, och detta gäller följaktligen även de motiv som legat bakom förändringar i denna relation. Exempelvis var statligt realpolitiska och nationalekonomiska intressen (kopplade till sådant som bosättningspolitik och utnyttjande av naturresurser, etc.) redan under 1600-talet närvarande i frågor som berörde lappmarken och samers kristnande, och dessa intressen har sedermera både varit beroende av och banat väg för utbyggnaden av den kyrkliga administrationen och undervisningen.¹⁵ Med 1673 års lappmarksplakat påbör-

14 För en mer ingående definition av innebörden i begreppen *kolonialism* och *internkolonialism*, samt hur begreppen kan förstås i relation till nationalstaternas konsolidering i Barentsregionen, se Björn Norlin & David Sjögren, "Colonialism", *The encyclopedia of the Barents region 1* (Oslo under utg.). Det har anförts skäl för att ifrågasätta fruktbarheten i att särskilja koloniala relationer och erfarenheter åt på det här sättet. För en problematisering av begreppet *internkolonialism*, se Åsa Össbo, *Nya vatten, dunkla speglingar: Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968* (Umeå 2014) s. 9ff.

15 Se exempelvis resonemang i Lindmark (2006) s. 13, 36f.

jades en mer aktiv politik som syftade till att underlätta nybyggandet i lappmarken, och under 1700-talet och i synnerhet 1800-talet intensifierades denna process. Syftet med denna bosättningspolitik var dels att bättre utnyttja naturresurserna till gagn för statsnyttan, dels att stärka befolkningsunderlaget i ett landområde som flera stater gjorde anspråk på, och i denna process fick följaktligen den kyrkliga infrastrukturen och undervisningsväsendet en central roll.¹⁶ Även i den debatt som omgärdade nomadskolereformen förekom, som vi strax ska se, explicit artikulera nationalekonomiska argument helt naturligt vid sidan av kyrkligt motiverade ställningstaganden gällande utbildningens utformning och innehåll.

Kyrkan som kunskapsförmedlare: Makten att definiera

Kyrkan och kyrkliga företrädare har haft viktiga roller som kunskapsförmedlare och sakkunniga i fråga om samer och samiska förhållanden och därmed även besuttit rätten att inför allmänheten och politiska beslutsfattare definiera samiskhet och samisk kultur, samt hur relationen mellan samer och majoritetssamhällets befolkning och institutioner bäst skulle utformas. Även detta blir tydligt i debatten om nomadskolan. Intressant är dock att förutsättningarna för denna kunskapsförmedlande roll delvis höll på att förändras vid tiden för nomadskoledebatten. Tillsammans med vetenskapens bredare samhällsliga genomslag under 1800-talets senare hälft förflyttades successivt även den kunskapsförmedlande rollen i fråga om samerna från kyrkliga representanter till företrädare för naturvetenskapen. I samband med denna övergång gavs även samerna som grupp ett allt större publikt intresse. Det var också under 1800-talets avslutande decennier som kulturhierarkiska tolkningsmodeller, socialdarwinism och idéer om rasbiologi och rashygien fick inflytande inom naturvetenskapen. Detta har även ansetts påverka allmänna föreställningar om samer vid tiden kring sekelskiftet, inte minst inom utbildningspolitiken. En periodvis

¹⁶ Nils Arell, *Kolonisationen i Lappmarken: Några näringsgeografiska aspekter* (Stockholm 1979) kap. 2; Lennart Lundmark, *Så länge vi har marker: Samerna och staten under sexhundra år* (Stockholm 1998) s. 67ff.; samt Daniel Lindmark "Kyrka och samhälle i Lappland på 1600-talet", i Sigurd Nygren & Tuuli Forsgren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen* (Umeå 2005) s. 30.

aggressiv attityd gentemot samer – där gruppen kunde framställas som ett hot mot nationen – avlöstes dock efterhand av mer beskyddande och paternalistiska förhållningssätt.¹⁷

Samepolitiken vid sekelskiftet 1900: Viljan att särskilja nomadiserande från bofasta

Det ska slutligen tilläggas att det finns en klar korrespondens mellan den utbildningspolitiska debatten om samisk skolning vid sekelskiftet 1900 och mer allmänna drag inom samepolitiken vid denna tid. Under 1800-talets avslutande decennier började samiska frågor, som ett led i statsapparatusens politiska och administrativa modernisering, allt tydligare att inordnas i ett näringspolitiskt problemkluster där intressekonflikterna mellan rennäring å ena sidan och jordbruk och skogsbruk å den andra hamnade i centrum. För att legitimera renskötselmonopolet och jakträtten, med mera, ställdes nya krav på att, utifrån politiska behov, hitta entydiga definitioner av vem som var same och därmed berättigad att bedriva rennäring samt nyttja land och vatten. En konsekvens av detta blev att det samiska, i en politisk kontext, blev allt mer förknippat med renskötsel och nomadiserande livsföring, eftersom detta framstod som den huvudsakliga grunden för särskiljande från majoritetsbefolkningen. Lagstiftningen begränsade i linje med denna enkla grunddefinition, från 1880-talet och framåt, fortlöpande samers traditionella rättigheter till näring och jakt. Ett mer konkret exempel på näringspolitikens behov av entydiga definitioner var den så kallade kategoriklyvningen 1928. Kategoriklyvningen delade upp den samiska befolkningen i en renskötande och en icke renskötande del, där en majoritet av befolkningen (de icke renskötande) dels förlorade rätten att återuppta renskötsel, dels utestängdes från den rätt att nyttja land och vatten som renskötseln medförde.¹⁸ Detta verkade i sin tur cementeran-

17 Se exempelvis Gunnar Broberg, "Lappkaravaner på villovägar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900", *Lychnos* (1981–1982) s. 27–86; samt Lundmark (1998) s. 86ff.

18 Se exempelvis Ulf Mörkenstam, *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* (Stockholm 1999); Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå 2000) kap. 2; samt Andrea Amft, *Sápmi i förändringens tid: En studie av svenska samers levnadsvillkor under*

de på så sätt att samiska grupper fortlöpande var tvungna att förhålla sig till den politiska definitionen av samiskhet i samröre med statliga regelverk. Samma vilja att klyva den samiska befolkningen i bofasta och nomadiserande renskötare var, som strax ska beröras, grundläggande även inom utbildningspolitiken och i nomadskoledebatten.

Nomadskolereformen: Bakgrund, argumentationslinjer och implementering

Nomadskolereformen hade sin direkta upprinnelse i en framställning från Kungl. Maj:t som begärde förslag till omorganisation av samisk utbildning och förändring av 1896 års lappfolkskolereglemente. Ansvar för detta föll på det nybildade domkapitlet i Luleå som beslöt överlämna ärendet till biskopen själv, nämligen Olof Bergqvist. För att tydligare förstå kyrkans roll i detta krävs dock en mer konkret inblick i det mer allmänna kyrkliga mandatet för utbildning vid sekelskiftet 1900.

Kyrkans inflytande på utbildningsområdet vid sekelskiftet 1900: Lokalt, regionalt och nationellt

Även om ansvaret för utbildningsväsendet vid sekelskiftet 1900 successivt höll på att förflyttas från kyrkan till nyinrättade sekulära instanser för utbildning, var organisationens inflytande i skolfrågor fortfarande påtaglig. Vad gäller det allmänna nationella folkskoleväsendet leddes detta i grova drag av tre instanser. Den närmaste ledningen för lokala skolor utgjordes av skolrådet som på landsbygden oftast stod under prästerligt ordförandeskap. Genom 1862 års kommunallag hade sockenstämman upplösts och ersatts av kommunalstämman och kyrkostämman. Genom denna bodelning av ansvarsfrågor hamnade det på kyrkostämmans lott att handha frågor som rörde folkskolan. Kyrkostämman bestämde exempelvis i 1897 års folkundervisningsstadga skoldistriktens organisation och reglemente.¹⁹ På regional nivå hade domkapitlet och

1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv (Umeå 2000) s. 67–80.

19 Kongl. Maj:ts förnyade nådiga stadga ang. folkundervisningen i riket: Givna Sthlm:s slott den 10 Dec. 1897 (Stockholm 1898) § 9 och 10.

länsstyrelserna de huvudsakliga kontrollfunktionerna. De fördelade statsbidrag till sådant som lärarlöner och fastställde de skolreglementen som reglerade de olika skoldistriktens lokala skolväsende. På nationell nivå leddes kontrollen och den övergripande planeringsverksamheten av administrativ och pedagogisk art av folkskolebyrån, inrättad på ecklesiastikdepartementet.²⁰ Till ledningsarbetet bör vid sidan av dessa instanser även fogas folkskoleinspektionen som hade inrättats 1861 och som var ställd under folkskolebyrån. Vid sidan av sin granskande funktion skulle inspektörerna även verka för utveckling av det lokala skolväsendet inom sina inspektionsområden.²¹

Det kyrkliga inflytandet över folkskolan var följaktligen mångbottnat och existerade på flera olika administrativa nivåer. Här fanns därtill ett innehållsligt inflytande på undervisningen, eftersom folkskolans huvudämne, kristendomskunskap, stod på konfessionell grund och övervakades av prästerskapet. Även i utbildningspolitiska frågor var kyrkliga företrädare – i sina roller av riksdagsmän och tjänstemän inom statlig förvaltning – viktiga aktörer i frågor som hörde till folkskolans utveckling. Vidare var domkapitlens ställningstagande i olika skolfrågor många gånger vägledande för Kungl. Maj:ts beslut. Till inflytandet hörde också att folkskoleinspektörerna till stor del utsågs bland prästerskapet. Under perioden 1899–1904 tillförordnades 47 folkskoleinspektörer i riket. Av dessa var 22 präster.²²

Vid sekelskiftet 1900 uppvisade det kyrkliga inflytandet liknande mönster inom det samiska utbildningsområdet. De olika skolformerna för samisk undervisning leddes närmast av lappmarksförsamlingarnas skolråd, utom när det gällde missionsskolorna som tycks ha varit underställda de lokala kyrkoherdarna och stiftsledningen i de stift där de var verksamma. Utbildning och anställning av lärare ansvarade kyrkan och domkapitlet för. Biskopen visiterade och kontrollerade undervis-

20 Anna Sörensen, *Svenska folkskolans historia 3: Det svenska folkundervisningsväsendets historia 1860–1900* (Stockholm 1942) s. 7–44, Lennart Tegborg, *Folkskolans sekularisering 1895–1909: Upplösningen av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka* (Uppsala 1969) s. 17–21.

21 Jakob Evertsson, "Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860–1910", *Historisk tidskrift* 132:4 (2012) s. 649–650.

22 Nils Olof Bruce, *Svenska folkskolans historia 4: Det svenska folkundervisningsväsendets historia 1900–1920* (Stockholm 1940) s. 72.

ningen och lämnade i sin ämbetsberättelse en redogörelse för det samiska skolväsendet.

Debatten om en nyordning av det samiska skolväsendet: Förslag och centrala argumentationslinjer

Vid sekelskiftet 1900 väcktes debatt om det samiska utbildningsväsendet som förebådade en omprioritering av dess bärande principer och inriktning. Initiativtagare till den debatten var domkapitlet i Luleå, vilken också utarbetade ett förslag och ett underlag till ett nytt skolsystem. Domkapitlet skulle komma att bli den starkast drivande kraften vid genomförandet av 1913 års nomadskolereform, en reform som i allt väsentligt byggde på det förslag som Luleå domkapitel alltså själv hade författat. Förslaget innebar kortfattat att de äldre skolformerna skulle läggas ned och att en ny enhetlig organisation skulle bildas. Det mest centrala inslaget i den nya skolformen var att barn vars föräldrar var nomadiserande skulle undervisas vid särskilda skolor och att barn till bofasta samer skulle undervisas tillsammans med den övriga befolkningen.²³ Denna separering av nomadiserande barn från bofasta innebar en påtaglig förändring av samisk utbildning eftersom tidigare skolformer inte tagit sådan hänsyn. Några decennier tidigare hade i stället lappfolkskolorna gjorts tillgängliga även för den övriga befolkningens barn.²⁴ I mån av plats kunde man i lappfolkskolorna efter skolrådets förslag och domkapitlets prövning lämna plats åt dessa barn och i Svenska Missionssällskapets skolor rådde ända sedan starten på 1830-talet ett snarlikt förhållande. Här delade, i mån av plats, samiska nomadiserande och bofasta barn klassrum med nybygggarbarn och det var inte förrän framemot sekelskiftet detta förhållande blev ifrågasatt (och då just av biskop Bergqvist). Denna fråga om huruvida gemensam eller separerad skolgång var att föredra kom följaktligen att bli styrande i den debatt som föregick nomadskolestadgan, och ur denna fråga växte olika argumentationslinjer fram. Detta skedde mot bakgrund av en mer grundläggande samstämmighet om

²³ Olof Bergqvist, *Förslag till omorganisation av lappskolväsendet* (Luleå 1909) s. 3.

²⁴ Eriksson (1992) s. 199.

att den samiska befolkningen successivt höll på gå under i mötet med den svenska majoritetskulturen och dess mer civiliserande livsformer, och att detta var något som krävde hantering. Biskopen i Härnösand, Lars Landgren, som förespråkade en gemensam skollösning, menade i linje med detta att samerna ofrånkomligt höll på att sammansmälta med svenskar och norrmän, och att de efterhand ändå skulle komma att överge sina traditionella sysselsättningar. En god svensk bildning betraktades utifrån dessa förutsägelser som nödvändig, vilket också föranledde Landgren att förespråka att lappfolkskolorna skulle förvandlas till vanliga folkskolor, utan något egentligt samiskt undervisningsinnehåll. Samiska och finska som undervisningsspråk trängdes undan i denna lösning.²⁵

I det förslag till omläggning av det samiska undervisningsväsendet som presenterades av biskop Bergqvist 1909, var visionerna helt motsatta. Bergqvist delade förvisso Landgrens iakttagelse att den samiska kulturen höll på att sammansmälta med den svenska, men hans uppfattning var i stället att någonting borde göras för att förhindra en sådan utveckling. I sitt herdabrev till Luleå stifts prästerskap 1904 presenterade Bergqvist, som då var nytillträdd biskop i det nybildade stiftet, några ideologiska utgångspunkter som senare sammanfördes till ett utbildningspolitiskt program för samerna. Bergqvist argumenterade för att skapa en skola som höll kvar samerna vid renskötseln samtidigt som de fick en bättre lämpad undervisning:

Hvad nomadlappar angår, har erfarenheten gifvit vid handen, att det icke länder dem till fromma, om man söker bibringa dem någon högre civilisation. De böra få lära allt hvad de för sitt nomadiserande lif och sin renskötsel kunna hafva behof af att veta samt blifva undervisade i kristendomens grundsanningar. Men att drifva upp deras bokliga undervisning till det mått som i de fasta folkskolorna meddelas, vore att påskynda stammens utdöende såsom nomader och nyttiga samhällsmedlemmar.²⁶

25 Eriksson (1992) s. 198; David Sjögren, *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter* (Umeå 2010a) s. 27.

26 Olof Bergqvist, *Herdabref till prästerskapet och läroverkslärarna i Luleå stift* (Luleå 1904) s. 18.

Enligt Bergqvist bidrog det dåvarande utbildningsväsendet till att grupper ur den samiska befolkningen fjärmades från nomadlivet. Han försäkrade att lappfolkskolornas internatbetonade miljö separerade barnen från föräldrarna och den samiska kulturen, samtidigt som bekvämligheten i denna miljö fördärvade kropp och själ. Han misstänkte att barnen skulle bli inkapabla att leva ett renskötarliv efter år i sängar och dunbolster. Följaktligen vore en skolform mer lik barnens hemmiljö att föredra.

Det säger sig själft, att de [samiska barnen] skola vara mindre väl skickade för det hårda lifvet i skog och fjäll med de långa ansträngande vandringarna och de tunna tältkåtorna som bostäder vinter som sommar, sedan de tillbringat en så lång tid, som fem år, stundom kanske utan afbrott, i timrade hus med väl ombonade rum och varma sängar.²⁷

Biskop Bergqvist, kyrkoherden i Karesuando Vitalis Karnell och andra företrädare för den samiska undervisningens reformering varnade i skilda sammanhang för att blanda nomadiserande samebarn med bofasta och låta fjällsamer få kunskaper de inte direkt var i behov av. Man konstaterade också att det var i nomadlivet som samerna utvecklade sina bästa egenskaper. I en artikel i tidskriften *Dagny* kontrasterade exempelvis Karnell sin syn på vad han ansåg vara två sorters samer: Den ena sorten, som lagt sig till med fasta bostäder och utbildning och bildat egna föreningar och tidningar, blev ”de eländigaste människor man gärna kan tänka sig”.²⁸ Den andra sorten, som stannade på sina fjäll, vårdade sin renhjord och lärde sig läsa och skriva samt tillägnade sig kristendomens huvudstycken, blev ”nyttiga medborgare [och] en vacker syn för både Gud och människor”.²⁹ Av dessa insikter tyckte sig Karnell kunna dra följande slutsats:

²⁷ Bergqvist (1909) s. 17.

²⁸ Vitalis Karnell, ”Lapparna och civilisationen”, *Dagny* 9:2 (1906) s. 47.

²⁹ Karnell (1906) s. 47.

Gynna gärna lapparna på allt sätt i deras näring, gör dem till sedliga, nyktra och nödortfigt bildade människor, men låt dem icke läppja på civilisationen i öfrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall lapp vara.³⁰

Bland nomadskolereformens förespråkare fanns alltså uppfattningen att de grupper som gav upp det traditionella levnadssättet blev degenererade och i tilltagande grad utvecklade mindre goda karaktärsdrag.³¹ Blandades samiska barn med svenska utvecklade de samiska barnen egenskaper som inte fanns hos dem naturligt: de blev misstänksamma, grälsjuka och retliga, ansågs det.³²

Bergqvist skisserade i sitt förslag ett skolsystem som han ansåg stå i bättre harmoni med samernas levnadssätt och naturgivna anlag. Förslaget riktades främst till de nomadiserande fjällsamerna, de så kallade "egentliga flyttlapparna", som Bergqvist ville avskilja från övriga samers undervisning i enlighet med ett slags "rädda det som räddas kan"-princip. Undervisningen planerades pågå under sex år, varav de tre första skulle förläggas till den ambulerande skolan (kallad kateketskola) och de tre efterföljande till fasta skolor. Kateketskolorna skulle inrymmas i torvkåtor eller tältkåtor som kunde följa familjernas flyttningar under sommarperioden. Den fasta skolan skulle förläggas till inlandets tätorter och undervisningen bedrivs vintertid då samerna vistades i skogslandet. Undervisningstidens tyngdpunkt var dock enligt förslaget förlagd till den ambulerande skolan.³³

Reformeringen av samernas skolgång stannade emellertid inte vid dessa förändringar av skolans organisation och skolgångens organisering. Även förändringar av undervisningens innehåll lanserades. Vägledande för de innehållsliga förändringarna var idén om att nomadskolan skulle vara anpassad efter samernas levnadssätt. Det förde med sig att undervisningsstoffet valdes utifrån vilka kunskaper och färdigheter som samernas ansågs vara i behov av under ett liv som renskötande

30 Karnell (1906) s. 48.

31 De sakkunnigas förslag till ändringar i reglementet för Lappmarkens ecklesiastikverk, s. 52, konseljakt 13/9, 1916, nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

32 Nomadskoleinspektörens berättelse 1917, s. 19, D IV:1, Rikets nomadskolor, Härnösands landsarkiv (HLA).

33 Bergqvist (1909) s. 3-7.

samer. Konkret betydde det ett mer avgränsat undervisningsstoff i förhållande till folkskolans samt en specialisering mot ett särskilt historiskt, geografiskt och samhällsorienterande stoff som samerna ansågs vara i behov av. Därtill fördes lagar och förordningar som kringgärdade renskötselns och fjällvärldens naturlära in i undervisningen.³⁴

Lästiderna i nomadskolan var också kortare än i riksgenomsnittets folkskolekurs. I jämförelse med många folkskolor i lappmarken i övrigt, ett område som var eftersatt i jämförelse med andra landsändar, stod nomadskolan på likvärdig fot med avseende på undervisningstidens längd.³⁵ Likheten i detta avseende hade dock uppkommit på olika sätt. Folkskolornas undervisningstid var kort på grund av församlingarnas svaga ekonomiska bärkraft och kvardröjande äldre undervisningstraditioner, medan kortare undervisningstid i nomadskolan var del i ett program som motiverades av föreställningar om ”äkta” samiskt levnadssätt.³⁶

Nomadskolereformen och den utbildningspolicy den byggde på har i tidigare forskning uppfattats som nära förbundna med det tänkande som låg till grund för ”lapp skall vara lapp-politiken” i mer allmän mening. I anslutning till detta har flera forskare diskuterat de ideologiska influenserna till dessa politiska reformpaket. Några har sökt rötterna i socialdarwinistiska och kulturhierarkiska idétraditioner.³⁷ Man tar då fasta på dåtidens tankekonstruktion av det motsatsförhållande i fråga om, å ena sidan samiskt levnadssätt, och å andra sidan civilisation och svensk kultur.³⁸ Andra har i stället uppmärksammat nationalekonomiska motiv och då satt de ekonomiska och sociala argumenten i

34 Sjögren (2010a) s. 96–97. Det är vanskligt att utan precisering göra jämförelse med folkskolans undervisningsinnehåll, eftersom kursplanerna i denna varierade mycket beroende på skolform. Här görs jämförelsen med A-formen i normalplanen 1900.

35 Sjögren (2010a) s. 73–78, Harald Wallin, *Utredning och förslag angående ordnandet av skolväsendet i lappmarksförsamlingar med icke finsktalande befolkning* (utan tryckort och odaterad [antagligen 1915]). Trycket har enbart påträffats i Ecklesiastikdepartementets konseljakt 11/3 1919, nr. 23, RA.

36 Henrysson & Flodin (1992) s. 14–15.

37 Sten Henrysson, *Darwin, ras och nomadskola: Motiv till kåtaskolereformen* (Umeå 1993) s. 4–5; Simone Pusch, *Nomadskoleinspektörerna och socialdarwinismen 1917–1945* (Umeå 1989) passim, s. 2; Brit Uppman, *Samhället och samerna 1870–1925* (Umeå 1978) s. 164–168.

38 Det kan noteras att ordet kultur hade många innebörder i dåtidens argumentation. Många gånger avses agrarnäring som produktionssätt, som ansågs svårigen kunna sam-existera med extensiv rennäring.

förgrunden.³⁹ Ur ett nationalekonomiskt perspektiv önskade politiker maximera nyttjandet av fjällmarkerna, samtidigt som man fruktade social utslagning och ekonomisk belastning om rennäringen försvann och samerna tvangs söka sin försörjning inom andra näringsgrenar. De politiska lösningar som lanserades skulle kort sagt hjälpa samer att bli samhällsnyttiga medborgare. Ytterligare andra forskare har, åtminstone vad gäller nomadskolereformatörerna, betonat att dessa reformatorer hade möjlighet att använda argument från olika idétraditioner för att attrahera olika grupper. Reformerna kunde finna sin legitimeringsbas i såväl kulturkonserverande som reformpedagogiska och nationalekonomiska idétraditioner i genomdrivandet av sina förslag.⁴⁰

Reformerna kan också förstås mot bakgrund av en allmän pedagogisk och organisatorisk omorientering i Skolsverige. Idéer om enhetliggörande av den grundläggande utbildningen, realutbildningens betydelse för samhällsutvecklingen och strävan att påverka sociala missförhållanden med utbildning som medel var utmärkande för den skolpolitiska debatten. Reformströmningarna i svensk skola var i sin tur en del av en internationell reformrörelse, vari bland annat utbildningens nytta uppvärderades i förhållande till traditionell undervisning. Den vidare reformrörelsen var i sin retorik och praktik också barncentrerad, det vill säga att man betonade barnets särart och vikten av att undervisning skulle utgå från barnets uppfattade behov och erfarenhetsvärld. Till grund för denna uppfattning lånades inspiration från upplysningstidens och romantikens idealiserade uppfattningar om barndomen. Den nya förståelsen av barndomen bäddades in i det reformpedagogiska begreppet ”naturenlig uppfostran”, som innebar en övertygelse om att kunna få kunskaper om barnets egentliga natur och inrätta undervisningspraktiker anpassade därefter. Begreppet kan sägas vara de yttre pedagogiska referensramarna till nomadskolereformen. I ett vidare sammanhang kan centrala beståndsdelar av den reformpedagogiska rörelsens idéer sägas ha slagit rot i förslaget till den samiska undervisningens omorganisation.⁴¹

39 Lantto (2000) s. 42; Mörkenstam (1999) s. 98–100.

40 Sjögren (2010a) s. 64.

41 Sjögren (2010a) s. 8–9, 49–58 och där anförd litteratur.

Nomadskolereformens förespråkare och motståndare

Även om det var domkapitlet i Luleå som var den främsta initiativtagaren och den dominerande förespråkaren för nomadskolereformen 1913, var även andra delar av den kyrkliga organisationen involverade i både utformingen och förverkligandet av nomadskolan. Innan Bergqvists förslag nått riksdagen 1913 tillfrågades bland andra lappmarkens skolråd om deras ställningstagande till förslaget. Skolrådets svar innehöll mest smärre anmärkningar och många delade reformernas motivbilder. Några skolråd uttalade dock kritik av mer allvarlig natur. Kyrkoherden i Arjeplog kunde inte ställa upp på förslagets centrala premiss att lappfolkskolorna hade fört samerna bort från renskötsel. Under de 20 år som kyrkoherden varit anställd i Arjeplog kunde han inte erinra sig något sådant fall. I stället var hans uppfattning att barnen gick tillbaka till renskötsel efter avslutad skolgång.⁴² En liknande invändning kom från Vilhelmina församling. I Vilhelmina menade man att det äldre skolväsendet var tillfredsställande och att de missionskolor som fanns inte hade varit till skada för eleverna.⁴³ Skolrådet i Frostviken underströk att "[f]arhågan att barnen genom vistelsen vid fast skola skulle avvänjas från och övergiva nomadlivet ansåges alldeles ogrundad".⁴⁴ I Sorsele önskade man att få utsträcka undervisningstiden till sex månader i stället för tre och en halv månader som föreslagits.⁴⁵ I Sorsele påpekade kyrkohedern också att samerna ansåg att den föreslagna skolordningen än mer skulle "särställa dem i förhållande till svenska folket för övrigt och vidga klyftan mellan dem och de bofasta".⁴⁶ Skolråden i Arjeplog, Vilhelmina och Frostviken framhöll också att de hade rådgjort med den samiska allmogen och att kritiken mot förslaget delades av samerna själva.

Trots invändningarna framhärddade domkapitlet i ett kompromiss-

42 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bilang till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 22–23.

43 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bilang till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 23.

44 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bilang till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 34.

45 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bilang till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 27.

46 Yttrande från kyrkohedern i Sorsele 26/5 1915, konseljakt 13/9 nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

löst försvar av det framlagda förslaget. Man ville inte biträda önskemålet om utökad undervisningstid, utan påpekade att för lång undervisningstid skulle medföra att barnen drogs bort från renskötseln. Man avfärdade därtill kyrkoherdens i Arjeplog förvissning om att fasta skolor inte drog bort barnen från renskötseln. Men i argumentationen för sin linje tycks domkapitlet inte riktigt kunna hålla logisk stringens. Domkapitlet sökte nämligen framställa förespråkarna för det äldre skolsystemets argument som mindre trovärdiga, genom att påstå att så få fjällsamiska barn hade gått i den fasta skolan att man därför inte säkert kunde belägga att de återvände till renskötseln efter avslutad skolgång.⁴⁷ Samma argument borde ha kunnat användas mot domkapitlets egen linje.

Implementering och praktiska problem

Det visade sig efter nomadskolans införande 1913 att kritiken mot reformen inte varit obefogad. Missnöjet med nomadskolan var stort och på många håll uppstod olika svårigheter som gjorde att implementeringen blev otillfredsställande. Därför tillsattes ytterligare en utredningsgrupp 1915 som bestod av Bergqvist, Karnell och skolpolitikern Fridtjuv Berg. I utredningen identifierades tre anledningar till problematiken: för det första samernas motstånd, för det andra skolrådets bristande förmåga att genomföra förändringarna och, för det tredje, frånvaron av enhetlig ledning av nomadskolan. Det fästes mindre vikt vid samernas inställning i frågan. Utredningsgruppen hävdade att samernas inställning berodde på att de var oförmögna att se frågan ur ett långsiktigt och storskaligt perspektiv:

Av lapparna i allmänhet torde man nämligen, åtminstone för närvarande icke böra vänta annat, än att de i främsta rummet skola se på de ekonomiska fördelar, som för tillfället stå dem till buds. Att de skulle kunna se ut mot ett mera avlägset mål och sålunda hava blicken öppen för den fara för renskötseln och därmed hela den nomadiserande lappstammens framtid, som ligger i det unga lappsläktets tillvänjande vid de bofasta levnadssätt och bekvämligheter torde man icke med rätta kunna av dem fordra [...].⁴⁸

47 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bihang till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 24.

48 De sakkunnigas förslag till ändringar i reglementet för Lappmarkens ecklesiastikverk, s. 55, konseljakt 13/9 nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

Däremot fäste utredningsgruppen större vikt vid skolrådets oförmåga att organisera den nya skolorganisationen. Skolråden hade enligt 1913 års nomadskolestadga till uppgift att övervaka nomadskolan. De skulle se till att anställa lärare samt sköta skolgångens organisering inom sina respektive distrikt. De hade att ansvara för inackorderadering i enskilda hushåll under den tid då nomadskoleeleverna gick i den fasta skolan. Enligt utredningsgruppen var skolrådets förmåga att sköta dessa uppgifter bristande. I Vilhelmina och Frostvikens församlingar ansågs skolrådet till och med ha underlåtit att genomföra åtgärder som enligt författningen åvilade dem.⁴⁹

Till skolrådsordförandens viktigare uppgifter hörde att göra en förteckning över alla nomadiserande fjällsamer i sitt skoldistrikt. I praktiken sorterades elevklientelet i antingen nomadskola eller folkskola efter denna förteckning.⁵⁰ Nomadskolans målgrupp var primärt renskötande fjällsamer men sekundärt även samer som nyligen hade övergått till bofasta livsförhållanden till traditionellt levnads sätt. I regeringens proposition 1913 klargjorde ecklesiastikminister Fridtjuf Berg saken:

En grundläggande princip är, såsom jag redan antytt, ett genomfört, särskiljande av flyttlappars och bofasta barn vid undervisningen. [...] Undantag från denna grundprincip göres i det föreliggande förslaget endast i fråga om barn till sådana lappar, som antingen blott äro på väg att övergiva nomadlivet eller ock tämligen nyss övergått till bofast levnads sätt. Denna kategori lappar står nära de egentliga nomaderna, och det har ansetts, att barnens återgång till nomadlivet kunde i någon mån underlättas genom samundervisning med nomadernas barn.⁵¹

Det visade sig att olikartade praktiska problem uppstod när de lokala skolråden tolkade kategoriseringsprinciperna. I Arjeplog upptogs sådana samer i förteckningen över flyttlappar som övergått från nomadliv

49 De sakkunnigas förslag till ändringar i reglementet för Lappmarkens ecklesiastikverk, s. 56, konseljakt 13/9 nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

50 Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse angående ändrad lydelse av vissa delar av reglementet för lappmareks ecklesiastikverk den 31 januari 1896, *Svensk författningssamling* 1913:287 (1913).

51 Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bilag till riksdagens protokoll, bilaga 1, s. 14–15.

till bofast levnadssätt men, enligt skolrådets i Arjeplog uppfattning, bibehållit samiskt språk och samiska seder, medan sådana samer utelöts som bedömdes ha blivit så försvenskade att de betraktades som bofasta.⁵² I Jukkasjärvi församling förefaller principen fallenhet och uppfostran för renskötseln ha gått före tidigare upprättade kategorier för att sortera bland de samiska barnen. I folkskoleinspektörens rapport från denna församling konstaterades bland annat att:

I fasta nomadskolan i Idivuoma tilläts en gosse åtnjuta undervisning som flyttlappars barn. Hans far var bonde (finne), modern lapska. Morfadern, en renägande lapp, hade uppfostrat gossen från tidiga år, och denne visade häg för renskötseln och fallenhet för lappliv. I kyrkobokföringshänseende är gossen finne liksom fadern, och skulle alltså uppfostras med bofastas barn. Det synes [...] riktigare, att i ett fall som detta mera se till fallenhet och uppfostran än till formell rasbeteckning.⁵³

I Arjeplog kom också skogssamerna att räknas till de nomadiserande när det gällde skolfrågor.⁵⁴ Detta undantag hade att göra med flera skrivelser från Arjeplogs skolrådsordförande, kyrkohedern Carl Axel Calleberg, till domkapitlet i Luleå och ecklesiastikdepartementet. Calleberg framhöll att undervisningsmöjligheterna för bofasta samer i skoldistriktet påtagligt försämrats efter nomadskolereformen. Man ansåg att undervisningsmöjligheter för bofasta samer kunde erbjudas i det väl tilltagna skolhuset som var avsett för nomadskolan i Arjeplog, vilket också skedde. Nomadskolan i Arjeplog integrerade alltså flera samiska grupper i större utsträckning än på andra ställen. Nomadskolesystemets inneboende principer för sortering av grupper medförde dock senare starka yttringar bland föräldrarna för att separera Arjeplogssamer från inflyttande Karesuandosamer.⁵⁵

Situationen i Arjeplog illustrerar ett omfattande problem för lapp-

52 Yttrande från folkskoleinspektören i Norrbottens norra inspektionsområde, konseljakt 13/9 nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

53 Yttrande av folkskoleinspektören i Norrbottens norra inspektionsområde den 25/7 1915, konseljakt 13/9 nr. 22, Ecklesiastikdepartementet, RA.

54 *Handlingar rörande prästmötet i Luleå 16–18 augusti 1921* (Luleå 1922) s. 96–97.

55 Protokoll vid nomadskolefullmäktige i Njarg-Samesjaure 11/8 1926; Protokoll vid nomadskolefullmäktige i Aldajokk 7/8 1926 A:1, Rikets nomadskolor, HLA; Sjögren (2010a) s. 110.

marksförsamlingarnas skolor. Kostnaderna för skolväsendet översteg riksgenomsnittet, samtidigt som kommunernas ekonomiska bärkraft var påtagligt lägre. Före nomadskolereformen hade staten, kyrkan och frivilliga organisationer iklätt sig huvuddelen av kostnaderna för samernas utbildning. Efter reformen bekostade förvisso staten fortfarande nomadskolan, men skolgången för övriga samiska grupper belastade kommunerna ekonomiskt, eftersom dessa kom att ingå i det egentliga skolväsendet. Nomadskolereformen innebar i ekonomiskt hänseende att sten lades på börda för lappmarkens skoldistrikt. Det fanns därför ett ekonomiskt motiv till att hänföra samer till nomadskolan även om de i stadgans strikta mening inte tillhörde den nomadiserande kategorin.⁵⁶ Vid mitten av 1940-talet utgjorde andelen bofasta elever en tredjedel av det totala antalet elever i nomadskolan.⁵⁷

Den utredningsgrupp som tillsattes 1915 uppmärksammade ytterligare svårigheter med nomadskolereformens implementering. Inte minst hade samerna protesterat mot förändringarna och bland skolråden i lappmarken fanns såväl motståndare som förespråkare, vilket också försvårade förändringsarbetet. Utredningen föreslog därför att en nomadskoleinspektör skulle överta de lokala skolrådets arbetsuppgifter och verka för att förankra nomadskolan bland samerna. Den inspektörstjänst som tillsattes 1916 fick omfattande befogenheter och var direkt underställd domkapitlet i Luleå. I och med denna organisatoriska förändring frigjordes nomadskolan helt från församlingarnas ansvar. Detta skulle på sikt få flera betydelsefulla konsekvenser, först och främst genom att nomadskolan inte fick del av den standardhöjning som Lappmarkens folkskolor genomgick under 1920- och 1930-talet. Det medförde även att de nomadiserande fjällsamernas undervisning inte upplevdes som givna lokala ansvarsfrågor, och den organisatoriska bodelningen minskade ytterligare utrymmet för pedagogiskt och socialt utbyte mellan de olika lärar- och elevkollektiven. Nomadskolan genomgick följaktligen en standardförsämring i förhållande till

⁵⁶ David Sjögren, "Riktade utbildningssatsningar för inhemska minoriteter: Några motiv och kategoriseringsproblem i historisk belysning", i Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen* (Uppsala 2010b) s. 69.

⁵⁷ Sjögren (2010b) s. 69.

folkskolorna i området, samtidigt som isoleringen i förhållande till desamma tilltog.⁵⁸

En annan förändring efter de första årens erfarenheter var införandet av ett inackorderingssystem tillhörande den fasta skolans årsklasser. Efter ett förslag av Karnell uppfördes ett antal hushållskåtor i Norrbottens nomadskoldistrikt, som var hybrider mellan hus och kåtor. Samiska föreståndarinnor anställdes i hushållskåtorna för att säkerställa att normer för kosthåll, klädsel och allmänt leverne, enligt vad som föreställdes vara ”äka” samiskt, efterlevdes.⁵⁹

På samernas landsmöte i Östersund 1918 följdes den tidigare samiska kritiken mot nomadskolan upp av samens Gustav Park. Kritiken rörde utbildningens allmänt låga ambitionsnivå. Utbildningstiden i nomadskolan var inte bara kortare, utan lärarinnorna var sämre förberedda, utrustningen sämre och läromedlen torftigare, framhöll Park. Dessutom undervisades eleverna på ett språk som de inte hade som modersmål.⁶⁰ Park formulerade vid sidan av sin kritik en alternativ syn på samernas framtid och utbildningsväsen. I kontrast till de premisser som var bakgrunden till nomadskolan ansåg han inte att okunskap var att betrakta som en välsignelse för samerna. Park menade att man bäst gav samerna möjligheter att bevara sin kultur och sitt levnadssätt genom att skapa jämlika förutsättningar att leva *med* det omgivande samhället. Reformerna syftade dock snarast till, ansåg Park, att verka för att den samiska kulturen skulle fortleva *vid sidan av* den svenska kulturen.⁶¹ Det ska här tilläggas att den etnopolitiska mobiliseringen av den samiska befolkningen knappt hade inletts i början av seklet. Samiska grupper saknade alltså utarbetade gemensamma kanaler för politisk påverkan vid tiden för nomadskolereformens genomdrivande, kanaler som hade kunnat bära fram ett tydligt formulerat motstånd eller bifall till nomadskolelösningen.⁶² Därmed saknades också kanaler som, vad gäller inflytande över den

58 Sjögren (2010a) s. 67–72.

59 Nomadskoleinspektörens berättelse 1923–1926, D IV:1, Rikets nomadskolor, Härnösands landsarkiv (HLA).

60 *Svenska lapparnas landsmöte i Östersund den 5–9 februari 1918* (Uppsala 1918) s. 133–138.

61 *Svenska lapparnas landsmöte ...* (1918) s. 146–148.

62 Lantto (2000).

sammantagna kunskapsförmedlingen om samer och samisk kultur, hade kunnat verka kontrasterande i relation till kyrkliga och statliga företrädares föreställningar på området.

Kyrkan och den samiska skolundervisningen 1890–1920: Inflytande, vägval och konsekvenser?

Den här artikeln har fokuserat kyrkans roll vid omorganiseringen av det samiska utbildningsväsendet vid decennierna kring sekelskiftet 1900. Artikeln har i huvudsak redogjort för kyrkligt inflytande på utbildningsområdet (både över det allmänna och det samiska), den utbildningsdebatt som omgärdade nomadskolestadgan 1913, de mest tongivande aktörerna och deras åsiktslinjer i denna debatt, de vägval som slutligen gjordes samt några av de problem som uppstod när nomadskolan skulle etableras i praktiken. Vi ska här avrunda artikeln genom att mer sammanhållet försöka definiera kyrkans roll och ansvar samt de konsekvenser nomadskolereformen kan sägas ha haft för samisk utbildning och det samiska samhället.

Sammantaget kan det kyrkliga inflytandet över samisk utbildning vid sekelskiftet 1900 sägas ha kanaliserats via åtminstone fyra allmänna och delvis överlappande ansvarsområden och roller, varav alla utgick från ett historiskt förankrat kyrkligt mandat över samiska gruppers utbildning. Hit hörde 1) ett övergripande ansvar för utbildningspolitiskt policyarbete, 2) en kunskapsförmedlande och opinionsbildande roll vad gällde det samiska och samiska intressen (inkluderande rätten att definiera samiskhet i en utbildningskontext), 3) en organiserande roll vad gällde utbildningens administrativa ordnande samt 4) ett praktiskt förankrat ansvar för konkret implementering av och tillsyn över skolundervisningen.

Vad gäller utbildningspolitiskt policyarbete har kyrkan allt sedan 1600-talet haft ett huvudansvar för utformandet av samisk skolundervisning. Kyrkliga företrädare har introducerat övergripande utbildningsprogram kopplade till allmänna föreställningar om samers behov, bestämt det grundläggande pensum av kunskaper som skulle ingå i undervisningen samt organiserat den administrativa apparat som skulle utföra själva undervisningsarbetet. Det var alltså inget märkligt med att

det var just kyrkliga företrädare som vid sekelskiftet 1900 var drivande i debatten om omstruktureringen av samisk utbildning. Vid denna tid lanserade biskop Bergqvist i Luleå, efter begäran från Kungl. Maj:t, ett förslag till omorganisation. Bergqvist drog upp nya riktlinjer för samers utbildning utifrån övertygelsen att undervisningsväsendet borde verka för att bevara nomadiserande fjällsamer i deras traditionella levnadsbetingelser och kulturella yttringar. Här ingick en uppgörelse med tidigare skolformer genom argumentet att dessa fjärrmade samerna från renskötelsen och gjorde dem mer benägna att överge sitt traditionella levnadssätt. Bergqvists föreslog i stället en undervisning som var tidsmässigt kortare och mer begränsad i fråga om undervisningsinnehåll jämfört med tidigare samiska skolformer och folkskolan i allmänhet. Detta ansågs gynna renskötelsens bevarande och förekomma en utveckling mot social utslagning bland samerna. Föreställningar om samer, som fanns representerade hos Bergqvist och bland tjänstemän inom området, medförde uppfattningen att samernas mentala och fysiska egenskaper lämpades för renskötsel men inte för jordbruk eller annat kroppsarbete. I spåkulan såg man renskötelsens försvinnande och en därmed sammanhängande ökning av sociala spänningar mellan olika samiska grupper.

Trots protester från samer och från vissa kyrkliga företrädare i lappmarksförsamlingarna framhärddade Bergqvist och andra kyrkomän i ett obevekligt försvar för de föreslagna reformerna. Argumenten för reformerna lånades inte enbart från kulturkonserverande och kulturhierarkiska idétraditioner, utan också från internationella reformpedagogiska strömningar. Från dessa strömningar knöts begreppet ”naturenlig uppfostran” till föreställningar om samiska barns natur och samiskhet, vilket enligt argumentationen utmynnade i slutsatsen att det vore en våda för dessa barns naturgivna egenskaper och framtid om de fick samma undervisning som den övriga befolkningens barn.

Viktigt att framhålla är också att det fanns beröringspunkter mellan omorganisationen av samers utbildning och mer långsamt pågående förändringar inom svenskt skolväsen i allmänhet. En enhetliggörande strävan och ökad betoning av utbildnings nytta i förhållande till tidigare skolväsen kan nämnas i det sammanhanget.

Kyrkliga företrädare har historiskt sett även varit tongivande som

kunskapsförmedlare och allmänna opinionsbildare vad gäller föreställningar om samer och vad som bäst gagnade samiska grupper. Kyrkans kunskapsförmedlande roll höll dock successivt på att förändras. Tillsammans med vetenskapens bredare samhällseliga genomslag under 1800-talets senare hälft förflyttades successivt även den kunskapsförmedlande rollen om samer och samers intressen, från kyrkliga representanter till politiska tjänstemän och representanter för naturvetenskapen. Inom utbildningens domän var dock inte kyrkans auktoritet ifrågasatt. Med adress till Luleå stifts prästerskap och läroverkslärare skickade exempelvis Bergqvist en varning för att låta uppmuntra de renskötande fjällsamerna till boklig lärdom och modernt levnadssätt. Detta skulle innebära slutet för dem som samer och samhällsnyttiga medborgare, ansåg denne. Dyliga föreställningar spreds också till en bredare publik genom artiklar skrivna av biskop Bergqvist och kyrkoherde Vitalis Karnell i dagstidningar och tidskrifter. Troligen tangerade och förstärkte detta redan etablerade föreställningar om samer och renskötsel bland befolkningen i stort. Dessa schabloner spreds i sin tur vidare av myndighetspersoner och i massmedia. Karnell nedsvärtade därtill samiska politiska initiativ, vilket knappast kan uppfattas som gynnsamt för samernas sak. Paralleller bör här dras till den samtidigt pågående moderniseringen av politik och statsförvaltning, vilken bland annat medförde att rennäringen allt mer började uppmärksammas, regleras och inordnas övriga näringsfrågor. Samma princip som i denna kontext gjorde sig gällande i benägenheten att likställa samiskhet just med rennäring och nomadiserande livsföring, samt att utifrån denna schablon sortera samiska grupper i renskötande och icke renskötande, bofasta och nomadiserande, slog följaktligen även igenom inom utbildningspolitiken. Betraktat på detta vis var utbildningsreformerna framdrivna av kyrkliga representanter endast ett led i en mer omfattande politisk process som även på andra områden påverkade relationen mellan samiska grupper och majoritetssamhället samt samiska grupper sinsemellan. Inom utbildningspolitiken fanns därtill tydliga nationalekonomiska motivbilder i stödandet av de sorterande lösningar som förespråkades. Nomadskolan var enligt sina förespråkare kort sagt den lösning som bäst gjorde samer till samhällsnyttiga medborgare.

Även vad gäller själva administreringen av nomadskolan efter reformens genomdrivande hade kyrkan, via domkapitlet i Luleå, ett huvudansvar. Domkapitlet godkände exempelvis reglemente och läsordningar, och var den instans som ytterst anställde lärare samt slutligen bestämde hur nomadskolan skulle organiseras inom de olika skoldistrikten. Genom förändringar som genomfördes 1916 inrättades därtill en nomadskoleinspektör, som var direkt underställd domkapitlet i Luleå. Denne hade påtagliga befogenheter inom nomadskoleväsendet. I och med denna organisatoriska förändring togs de lokala skolrådets inflytande över nomadskolan bort. Konsekvensen blev att inflytandet koncentrerades till nomadskoleinspektören och domkapitlet, och därmed hörde nomadskolan inte längre till de olika församlingarnas gemensamma ansvarsområde. Det gjorde att nomadskolan isolerades ytterligare från folkskolans elev- och lärarkollektiv. På längre sikt blev konsekvenserna av dessa organisatoriska förändringar att nomadskolan inte följde lappmarkens standardhöjning av skolväsendet under framförallt 1920- och 1930-talen. Med största sannolikhet torde detta ha medfört successivt sämre undervisningsmöjligheter för nomadskolans elever jämfört med folkskolans.

Domkapitlet i Luleå övervakade och kontrollerade därtill den rent praktiska implementeringen efter omorganisationen. Genom att utveckla kursplaner, medverka till tillkomsten av för nomadskolan särskilda läromedel och ansvara för lärarutbildningskurser och fortbildning kontrollerade stiftsledningen att riktlinjerna i nomadskolestadgan förverkligades. Här ingick även en sorterande uppgift. I 1913 års nomadskolestadga hade den kyrkliga organisationen till uppgift att sortera ut samiska barn till nomadskolan. Församlingsprästerna skulle med hjälp av församlingsböckerna och sitt omdöme avgöra vilka barn som borde ägna sig åt renskötsel och vilka som skulle samundervisas med den svenska allmogens barn. Efter kritik överfördes dock sorteringsuppgiften till lappfogdarna och nomadskoleinspektören år 1916. Den aktiva sorteringen av barn ur olika samiska grupper fick troligen stora negativa konsekvenser för den samiska minoriteten sammantaget. Utbildningslösningen torde ha förstärkt uppdelningen av den samiska befolkningen och accentuerat spänningar inom gruppen.

För att avslutningsvis summera nomadskolereformens konsekvenser och kyrkans ansvar: Kyrkans företrädare kan för det första sägas ha bidragit till att skapa och befästa åtskiljande strukturer i det samiska samhället. Genom att fästa avseende vid uppfattade skillnader mellan samiska grupper och utforma förvaltningen av samiska frågor efter sådana mönster, cementerades föreställningar om ”äkta” samiskhet som i sin tur hade marginaliserande verkan på vissa samiska grupper. För det andra bidrog reformen till att nomadskolan isolerades från det omgivande samhället och först med avsevärd fördröjning i tid kunde ta del av den allmänna standardhöjning som skedde inom det allmänna skolväsendet under första hälften av 1900-talet. Dessa konsekvenser var till stor del önskade av reformatörerna men till viss del oplanerade effekter av den organisatoriska bodelningen mellan folkskolan och nomadskolan. För det tredje gjorde man sig också till talesperson för det man uppfattade som samernas intressen men tillvaratog i liten utsträckning åsikter inom den samiska opinionen, vilket medförde en vidgad förtroendeklyfta mellan samer och myndigheter. Detta har också, för det fjärde, fört med sig att nomadskolan fått en symboliskt negativ betydelse i det samiska samhället, vilket bland andra Ellacarin Blind från Svenska samernas riksförbund konstaterar i ett betänkande 2006. Enligt Blind är nomadskoletiden ”en form av ett samiskt kollektivt minne”, det vill säga en för gruppen gemensam berättelse om majoritetssamhällets och myndigheters oförrätter som återkommande gör sig gällande i samtal mellan samer, både unga och gamla.⁶³ Epoken förknippas med en undervisning som i vissa avseenden var kvalitativt sämre – och i de flesta avseenden annorlunda – jämfört med den övriga obligatoriska undervisningen. I det kollektiva minnet symboliserar nomadskolan skillnadsskapande erfarenheter inom minoriteten och, för olika samiska grupper, ojämlika livschanser i förhållande till majoritetsbefolkningen.

⁶³ *Att återta mitt språk: Åtgärder för att stärka det samiska språket*, SOU 2006:19 (Stockholm 2006) s. 551.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

Stockholm, Riksarkivet (RA).

Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 13/9, 1916, nr. 22.

Ecklesiastikdepartementets konseljakt 11/3 1919, nr. 23.

Härnösands landsarkiv (HLA)

Rikets nomadskolor, D IV:1.

Rikets nomadskolor, A:1.

Tryckta källor och bearbetningar

Amft, Andrea. *Sápmi i förändringens tid: En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv* (Umeå 2000).

Anderzén, Sölve. "Begrepp om salighetens grund, ordning och medel": *Undervisningen i en lappmarksförsamling: Jukkasjärvi församling 1744–1820* (Uppsala 1992).

Anderzén, Sölve. "Missionsskolor: Idé, metod och strategi: Torne lappmark 1848–1862", i Ingvar Dahlbacka & André Swanström (red.), *Växelverkan och identitet: Kyrka och religion i Finland och Sverige 1809–1999* (Åbo 2006) s. 57–95.

Anderzén, Sölve. "De laestadianska missionsskolorna 1848–1862", i Daniel Lindmark (red.), *Väckelse i gränsland: Ur laestadianismens tidigaste historia* (Umeå 2012) s. 36–66.

Arell, Nils. *Kolonisationen i Lappmarken: Några näringsgeografiska aspekter* (Stockholm 1979).

Att återta mitt språk: Åtgärder för att stärka det samiska språket, SOU 2006:19 (Stockholm 2006).

Bergqvist, Olof. *Herdabref till prästerskapet och läroverklärarna i Luleå stift* (Luleå 1904).

Bergqvist, Olof. *Förslag till omorganisation av lappskoleväsendet* (Luleå 1909).

Broberg, Gunnar. "Lappkaravaner på villovägar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900", *Lychnos* (1981–1982) s. 27–86.

Bruce, Nils Olof. *Svenska folkskolans historia 4: Det svenska folkundervisningsväsendets historia 1900–1920* (Stockholm 1940).

Eriksson, Nils. *Sameskolor inom Åsele lappmark* (Umeå 1992).

Evertsson, Jakob. "Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860–1910", *Historisk tidskrift* 132:4 (2012) s. 624–651.

Florin, Christina & Ulla Johansson. "*Där de härliga lagrarna gro ...*": *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914* (Lund 1993).

Green, Andy. *Education and state formation: The rise of educational systems in England, France and the USA* (London 1990).

Haller, Elof. *Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden* (Stockholm 1896).

- Handlingar rörande prästmötet i Luleå 16–18 augusti 1921* (Luleå 1922).
- Henrysson, Sten & Johnny Flodin. *Samernas skolgång till 1956* (Umeå 1992).
- Henrysson, Sten. *Darwin, ras och nomadskola: Motiv till kåtaskolereformen* (Umeå 1993).
- Karnell, Vitalis. ”Lapparna och civilisationen”, *Dagny* 9:2 (1906) s. 46–51.
- Kongl. Maj:ts förnyade nådiga stadga ang. folkundervisningen i riket: Given Sthlm:s slott den 10 Dec. 1897* (Stockholm 1898).
- Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse angående ändrad lydelse av vissa delar av reglementet för lappmareks ecklesiastikverk den 31 januari 1896, *Svensk författningssamling* 1913:287 (1913).
- Kungl. Maj:ts Proposition 1913, nr. 97, bihang till riksdagens protokoll, bilaga 1.
- Lantto, Patrik. *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå 2000).
- Lindmark, Daniel. ”Den ädle vilden och den okristlige svensken: Civilisationskritik i missionsskildringar från 1700-talet”, i Patrik Lantto & Peter Sköld (red.), *Befolkning och bosättning i norr: Etnicitet, identitet och gränser i historiens sken* (Umeå 2004) s. 127–154.
- Lindmark, Daniel. ”Kyrka och samhälle i Lappland på 1600-talet”, i Sigurd Nygren & Tuuli Forsgren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen* (Umeå 2005) s. 30–69.
- Lindmark, Daniel. *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen* (Umeå 2006).
- Luleå Stift 1904–1981: Församlingar och prästerskap* (Umeå 1982).
- Lundmark, Lennart. *Så länge vi har marker: Samerna och staten under sexhundra år* (Stockholm 1998).
- Müller, Detlef K., Fritz Ringer & Brian Simon (red.). *The rise of the modern educational system: Structural change and social reproduction 1870–1920* (Cambridge 1989).
- Mörkenstam, Ulf. *Om ”Lapparnes privilegier”: Föreställningar om samiskhet i svensk samopolitik 1883–1997* (Stockholm 1999).
- Nordberg, Erik. *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955).
- Norlin, Björn. ”Kolonial utbildning och omvändelsepedagogik vid Svenska Missionssällskapets lappländska skolinrättningar under 1840-talet”, i Johannes Westberg & David Sjögren (red.), *Norrlandsfrågan: Erfarenheter av bildning, utbildning och undervisning i nationalstatens periferi* (Umeå 2015) s. 195–222.
- Norlin, Björn & David Sjögren. ”Colonialism”, i *The encyclopedia of the Barents region* 1 (Oslo under utg.).
- Pusch, Simone. *Nomadskoleinspektörerna och socialdarwinismen 1917–1945* (Umeå 1989).
- Sjögren, David. *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter* (Umeå 2010a).
- Sjögren, David. ”Riktade utbildningssatsningar för inhemska minoriteter: Några motiv och kategoriseringsproblem i historisk belysning”, i Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen* (Uppsala 2010b) s. 61–81.

- Sundkler, Bengt. *Svenska missionsällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidiga historia i Sverige* (Uppsala 1937).
- Svenska lapparnas landsmöte i Östersund den 5–9 februari 1918* (Uppsala 1918).
- Sörensen, Anna. *Svenska folkskolans historia 3: Det svenska folkundervisningsväsendets historia 1860–1900* (Stockholm 1942).
- Tegborg, Lennart. *Folkskolans sekularisering 1895–1909: Upplösningen av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka* (Uppsala 1969).
- Uppman, Brit. *Samhället och samerna 1870–1925* (Umeå 1978).
- Wallin, Harald. *Utredning och förslag angående ordnandet av skolväsendet i lappmarksförsamlingar med icke finsktalande befolkning* (utan tryckort och odaterad [antagligen 1915]).
- Widén, Bill. *Kristendomsundervisning och nomadliv: Studier i den kyrkliga verksamheten i lappmarkerna 1740–1809* (Åbo 1964).
- Widén, Bill. *Kateketinstitutionen i Sveriges och Finlands lappmarker 1744–1820* (Åbo 1965).
- Össbo, Åsa. *Nya vatten, dunkla speglingar: Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renskötselområdet 1910–1968* (Umeå 2014).

Björn Norlin, f. 1976, FD, forskare vid Institutionen för idé- och samhällsstudier och verksam inom miljön Historia med utbildningsvetenskaplig inriktning, Umeå universitet. Han disputerade 2010 på en utbildningshistoriskt orienterad avhandling om bildningsaktivitet och kollektivt identitetskapande bland elever vid 1800-talets och det tidiga 1900-talets läroverk. Hans forskning har efter detta handlat om nutida debatter om historia och historieämnet i Sverige, rumsliga, materiella och visuella aspekter av utbildning både i nutida och förflutna kontexter, samt samisk utbildningshistoria och missionshistoria. Till hans senast publicerade böcker hör antologierna *Kyrkliga strukturer och platsbundna kulturer* (2014), *Beyond the classroom: Studies on pupils and informal schooling processes in modern Europe* (2014) samt *Engaging with educational space: Visualizing spaces of teaching and learning* (2014).
bjorn.norlin@umu.se

David Sjögren, f. 1976, FD, forskare i historia vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han disputerade 2010 på en avhandling om svensk utbildningspolitik för inhemska minoriteter från sekelskiftet 1900 till grundskolans införande 1962. Hans forskning därefter har bland annat behandlat den tidiga folkskollärarkårens relation till skolledning och allmogen samt assimilering- och integrationsaspekter gällande romer i Sverige under 1900-talet. Den senare forskningen har genomförts inom ramen för regeringens vitboksprojekt om övergrepp mot romer under 1900-talet, inom vilket han också var anställd som ämnessakkunnig. Han medverkade som redaktör och författare i antologin *Kyrkliga strukturer och platsbundna kulturer* (2014).
david.sjogren@hist.uu.se

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Girku, oahppapolitiika ja sámi skuvlaoahpahus 1900 jahkečuohtemolsašumis: Váikkuhanvejolašvuohta, geainnu válljen ja bohtosat?

Ruota girkus lea eanet go 300 jagi leamaš guovddážis sámi skuvlaoaimma šaddamis ja organiseremis. Artihkkalis čilgehuvvo vuoddu sámi skuvlaoaimma šaddamii ja rievdamat 1600-logu álggus gitta nomádaskuvlla ásahepmái 1910-logus. Artihkkala áigumuš lea buktit ovdan celkojuvvon ulbmiliid mat ovddidedje nomádaskuvlla ásaheami 1913 ja mat muhtin muddui čatne dan gaskavuoda ovdeš oahppahámiide. Nomádaskuvla oahpahushápmiin huksejuvvui sihke odđa oainnuide sámiid birra ja sámiid boahhteáiggi vuodul, ja maid ovdeš hámiide sámi skuvlaoahpahusas. Girku ovddasteaddjit vuolggahedje skuvlareformmaid. Sis lei maid vuolggahit ášši hábmet vuolggasaji sámi dilis ja boazodoallu boahhteáiggis ja dan vuodul árvalit vuodu got sámi oahpahus galgá organiserejuvvot. Loahpalaččat digaštallo got girku váikkuhus oahpahusvuogádahkii kanaliserejuvvui njeallje, obba badjálaga, rolla dehe ovddasvástádusguovllu bokte. Diehke gullojedje 1) oppalaš ovddasvástádus oahppolitiikkalaš policy-barggus, 2) diehtogaskkusteaddji ja álbmotoaivilráhkadeaddji sadji sámivuodas ja sámi beroštumiin ja dalle maid riekti čilget sámivuoda oahpahuskonteavsttas, 3) organiserejeaddjin oahpahusa hálddahuslaš ordnemis ja maid 4) eanet praktihkalaččat nannejuvvon ovddasvástádus dárkkisteapmái ja skuvlaoahpahusa konkrehta implementeremis.

Översättning Miliana Baer

Girkko, áhpadimpolitijka ja sáme skávllááhpadibmáj 1900 jahketjuoden: Bájnattjibme, ávdedimválljim ja báhtusa?

Svieriga girkkon la ienep gå 300 jage árrum guovddelis ánburkke sáme skávlláhoajdo ávdedibmáj ja organiserimij. Artihkkalin buojkoduvvi oajvveoase gáktu sáme skávlláhoajddo l ávdeduvvam ja rievddaduvvam 1600-lágo álgos gitta jáhttesámeskávlá vuododibmáj 1910-lágon. Artihkal ájggu ávddájbuktet mierredum ulmijt ma báhtusav vaddin jáhttesámeskávlá vuododibmáj 1913 ja muhtem márráj

dajt ávdep áhpadimvuogij gáktuj. Jáhttesámeskávlá áhpadimvuohen lij vuojn vuododum goappátjagá ádvuododum vuojnojda sámij ja sámij boahhteájge birra, ja ávdep bargadam vuogijda sáme skávlááhpadibmáj. Girkkolasj ávdástiddje álgadin skávláádstimijt. Siján lij aj álga vuodoj hábmádime gáktuj sámij vidjurij ja állosujto boahhteájggáj ja dájtt álggovidjurijt aktidit vuodojda gáktu sáme áhpadibme galgaj organiseriduvvat. Manemusát ságastaláduvvá gáktu girkkolasj bájnattjibme áhpadimvuogádhkaj stivrriduváj nielje, muhtem márráj nubbe nuppev gábtte, ánburge jali ávdásvásstádussurge. Dási gulluj 1) gájkkasasj ávdásvásstádus áhpadimpolitikalsj bagádusbargguj, 2) máhttudakgaskostim ja álmukvuojnobájnattjim ánburge sáme ja sáme berustimij gáktuj ja dajna aj riektáv definierit sámevuodav áhpadusaktijvuodan, 3) organiserim ánburge áhpadusá administratijvalasj ásadime gáktuj ja 4) sujnnimij ienep hiebalasj aktidum ávdásvásstádus ja skávlááhpadime konkrehtalasj tjadádibme.

Översättning Barbro Lundholm

Gærhkoë, ööhpehtimmiepolitihke jih saemien ööhpehtimmie skuvlesne 1900-jaepiejgietjesne: Faamoe, geajnoeveeljeme jih mij destie bääta?

Bijjelen 300 jaepieh sveerjen gærhkoë jarngesne orreme saemien skuvleööhpehtimmesne. Daennie artihkelisnie vuesehte guktie saemien skuvleööhpehtimmie jeatjhlaakan sjidteme 1600-jaepiej aalkoëvistie jih guktie saemieskuvlh tseegkesovvin 1910-jaepine. Artihkelisnie ulmide vuesehte mannasinie saemieskuvlh jaepien 1913 tseegkin jih vuartesje guktie saemien ööhpehtimmie aerebe orreme.

Juhtijeskuvle ööhpehtimmie dovne orre ássjalommes saemiej bijre jih saemiej báetije biejjien bijre utnin seamma goh uvtebe saemien ööhpehtimmie. Gærhkoë barkijh orre skuvlereformem skreejrehtin.

Dah aaj voestes barkin jih tjeelin guktie saemieh veasoejin jih guktie báatsoeburriej báetije biejjiem eevtjedh jih daejtie ássjalommesidie ektiedidh jih saemien ööhpehtimmie öörnedh. Minngemosth digkede guktie gærhkoë ööhpehtimmiesysteemem stuvri dah njieljie díedtedajvi tjírrh.

Dah Leah 1) áajvemes díedte ööhpehtimmiepolitihken policybar-

kosne, 2) maahtoe-öörnije j'ih oponionem buektiehtidh saemiej j'ih saemiej iedtji b'ijre j'ih dovne reaktam utnedh saemievoetem digkie-didh ööhpehtimmien kontextesne, 3) organisasjovnen administratijve öörnege ööhpehtæmman j'ih 4) diedtem utnedh vuartasjidh j'ih skuv-leööhpehtimmiem skreejrehtidh.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa